

УДК 821.161.3-3 "19" В.Быкаў.06.08:398.9(=161.3)

Майстэрства выкарыстання фразеалагізмаў у мове аповесцей В. Быкава

З.У. ШВЕДАВА

У артыкуле праведзены аналіз выкарыстання фразеалагізмаў у мове аповесцей 70-х гадоў В. Быкава, у выніку чаго выяўлены прыёмы ўвядзення і змен у структуры і семантыцы фразеалагічных адзінак вядомага майстра слова.

Ключавыя словы: фразеалагізм, экспрэсіўнасць, вобразнасць, эмацыянальнасць, стылістычны прыём, структурна-семантычны змяненні, семантычны змяненні, роля, функцыя.

The article carries out the analysis of the usage of phraseological units in the language of V. Bykov's tales of the 1970s. The methods of the introduction and change of the structure and semantics of the phraseological units of the well-known master of the word are revealed in the article.

Keywords: phraseological unit, expressiveness, figurativeness, emotionality, stylistic device, structural-semantic modification, semantic modification, role, function.

Творчасць знакамітага беларускага пісьменніка, летапісца і праўдаадкрывальніка падзей Вялікай Айчыннай вайны Васіля Быкава найбольш шырока і рознааспектна даследуецца ў літаратуразнаўстве. Не меншую цікавасць яна прадстаўляе і для мовазнаўцаў, хаця варта прызнаць, што мова беларускага мастака даследавана менш. Праўда, нельга не адзначыць пра асобныя выказванні аб майстэрстве В. Быкава ў выбары трапнага слова, дакладнай пабудовы сказа, аб ацэнцы яго мовы ўвогуле [1]. Так, у свой час вядомы крытык У.М. Юрэвіч у кнізе "Слова і вобраз" яшчэ толькі на пачатку працы маладога празаіка адзначае пра адметнасць яго творчай манеры: "Імкненне да эмацыянальнай напоўненасці кожнай фразы, уменне адным-двума характэрнымі штрыхамі намаляваць партрэт чалавека, адной трапнай дэтальлю ахарактарызаваць яго – вось тое адметнае ў творчасці празаіка, што дае падставу гаварыць аб своеасаблівасці стылю яго" [2, с. 66]. Не сталі аб'ектам вывучэння моваведаў і такія адзінкі мовы мастака, як фразеалагізмы, хаця іх месца і роля ў творчасці В. Быкава таго заслугоўвае.

Наша цікавасць да мовы твораў В. Быкава абумоўлена неабходнасцю найперш збору фразеалагізмаў, а яшчэ іх фіксацыі ў мове твораў беларускіх пісьменнікаў розных пакаленняў XX стагоддзя і вывучэння выкарыстання фразеалагізмаў у мове асобнага аўтара. У творах В. Быкава намі выяўлены сапраўды фразеалагічныя багацці беларускай мовы (няма ніводнага твора без выкарыстання фразеалагічных адзінак), адзначаны разнастайныя спосабы ўвядзення і апрацоўкі гэтых унікальных адзінак. Мэтай прапанаванага артыкула з'яўляецца не столькі выдзяленне фразеалагізмаў у мове аповесцей 70-х гадоў мастака, хаця і гэта важна (усяго на іх долю прыпадае каля 500 фразеалагізмаў толькі аднаразовага выкарыстання), колькі выяўленне іх месца і ролі ў кантэксце кожнага з аналізаваных твораў (для аналізу абраны сем аповесцей) для вызначэння агульных і адметных асаблівасцей выкарыстання фразеалагізмаў пісьменнікам, для ўстанаўлення яго ідыястылю.

Як вядома, фразеалагічныя адзінкі з'яўляюцца адным з самых яркіх стылістычных сродкаў, паколькі, акрамя наймення той ці іншай з'явы аб'ектыўнай рэчаіснасці, яны перадаюць пэўныя адносіны (неадабрэнне, іронія, пяшчотнасць, фамільярнасць і г. д.) аднаго героя да другога ці аўтара да той ці іншай з'явы, да таго, пра каго ён піша. Яны даюць пэўную ацэнку (станоўчую ці адмоўную), выступаюць выразным сродкам характарыстыкі і, як адзначае А.С. Аксамітаў, "ужыванне пісьменнікамі фразеалагізмаў робіць выказванне больш выразным, дакладным, больш знаёмым для чытача, а таму і больш зразумелым для ўспрымання" [3, с. 131].

Для мовы аповесцей В. Быкава характэрна шырокае ўжыванне фразеалагізмаў, якія дапамагаюць аўтару з найбольшай выразнасцю раскрыць характары герояў, як станоўчых,

так і адмоўных, намаляваць дакладную карціну дзеяння, спрыяюць выразнасці, дакладнасці, вобразнасці маўлення герояў, дапамагаюць у выказванні поглядаў на з'явы рэчаіснасці і іх ацэнку, што ў сваю чаргу садзейнічае самабытнасці, непаўторнасці стылю мастака, індывідуалізацыі аўтарскай манеры пісьма, робіць яе запамінальнай, непадобнай да іншых. Абгрунтаванне гэта агульнае палажэнне.

У аналізаваных аповесцях В. Быкава, як і ўвогуле ў моўнай сістэме яго творчасці, фразеалагізмы найчасцей выкарыстоўваюцца ў іх звычайнай, нарматыўнай форме і замацаваным за імі зместам, з'яўляючыся пры гэтым яркім стылістычным сродкам. Фразеалагізмы індывідуалізуюць мову герояў, выступаюць своеасаблівым знакам прыналежнасці персанажа да пэўнага грамадскага асяроддзя. Так, мова Маслакова, аднаго з герояў аповесці “Круглянскі мост”, багатая на фразеалагізмы, што характарызуе яго як чалавека, які ўмее гаварыць трапна, цікава, эмацыянальна. Вось некалькі прыкладаў яго выказванняў, у кожным з якіх герой не абыходзіцца без фразеалагізмаў: *У другой [вёсцы] паліцаі вяселле гуляюць, нейкага бобіка жэняць: панаехала, на вуліцах поўна падвод, п'янка – дым каромыслам* (КМ, с. 27) [4]; *...Двое сутак лазілі па балотах, вымаклі ў вадзе ды расе, сухое ніткі на целе не асталося* (КМ, с. 27); *За гадзіны дзве ўсё перавярнулі – ні шыша* (КМ, с. 30); *А тут, як на бяду, камбрыг паварочвае голаў і шэпча: гімнасцёрка ў хаце. Я ледзь не самлеў, але так і ёсць: камбрыг ахінуты палаткай, а гімнасцёрка ў хаце. Як вячэралі, цётка на печ паклала, каб да ранку падсохла. Падсушыла, на сваю галаву* (КМ, с. 30); *Вось, значыць, ляжым, я неяк адным вокам зірнуў праз каліё – выстраілі іх усіх перад хлёўчуком у шэраг: дзеда, старую, абедзвюх маладзіц і дзяцей – хлопчыка і дзвюх дзяўчынак* (КМ, с. 31); *Ну, тады давай даві вуха. А я паназіраю, як там мост* (КМ, с. 33) і інш.

Насычана фразеалагізмамі і мова Ткачука ў аповесці “Абеліск”, што зноў жа сведчыць пра дасціпнасць героя, яго ўменне трапна, зразумела выказаць свае думкі, даваць уласную ацэнку тым ці іншым з'явам рэчаіснасці, напрыклад: *...Жыццё іх удрыгз паішкамутала, вяртункі з іх віло* (А, с. 103); *Мне сказаў пра гэта прыезджы дзядзька з Сяльца, і вось я ламлю галаву: як быць?* (А, с. 114); *...Да, Селязнёў быў мужык асаблівы, але, знаеш, не без галавы.* (А, с. 120); *Сказаў, і змоўк. І, ведаеш, мне стала трохі не па сабе. Адчуў, што, мабыць, даў маху, змарозіў глупства* (А, с. 123); *Вылажу з зямлянкі і тут жа нос у нос – з Марозам* (А, с. 138); *...А то як толькі дзе хто аб'явіцца лепшы, дык адразу яго ў навуку. Зноў жа, і прабіўныя, тых ад яе за вушы не адцягнеш* (А, с. 128); *Які б ні быў Мароз асяржоны, а, ведама, што-нішто вылезла, як шыла з мяшка* (А, с. 130); *...Гэта пасля ўжо, з лета сорак другога загрымела, і яны не дужа паказвалі носа ў вёскі* (А, с. 131) і інш.

Значэнне фразеалагізма, як вядома, істотна адрозніваецца ад лексічнага значэння слоў, паколькі яно складаецца з шэрагу кампанентаў (сігніфікатыўнага, дэнататыўнага, канатацыйнага, этнакультурнага і структурнага), з якіх “у шматкампанентнай структуры фразеалагічнага значэння галоўную ролю адыгрывае канатацыйны кампанент” [5, с. 18]. Гэтую адметнасць ролі фразеалагізмаў у маўленчай дзейнасці чалавека, выкарыстаную В. Быкавым, выяўляем пры аналізе мовы многіх персанажаў яго твораў падчас іх непасрэдных баявых дзеянняў, калі, з аднаго боку, няма часу і месца шматслоўю і, з другога боку, вынікае вострая неабходнасць выказаць абурэнне, незадаволенасць і іншыя эмоцыі, волевыя ўленні і пад. Так, напрыклад, мова камбата Валашына, галоўнага героя аповесці “Яго батальён”, вызначаецца багаццем фразеалагізмаў: *Чорт бы вас узяў! – Не стрымаўся Валашын...* (ЯБ, с. 340) (‘вokліч прыкрасці, абурэння’) [7, с. 559]; *Так. Адсюль ні кроку! – пачынаючы адчуваць заблытаня акалічнасці бою, сказаў Валашын. – Адсюль ні з месца. Зразумела?* (ЯБ, с. 346) (ні кроку ‘не рухацца ў якім-н. напрамку. Загад, каманды каму-н.’ [6, с. 531], ні з месца ‘не рухацца, стаяць нерухома. Загад, каманды каму-н.’ [7, с. 31]); *Таварыш дзесяты, трэба пачакаць яшчэ хоць дзесяць хвілін, – спакойна сказаў камбат. – Навошта ж паліць у белы свет, як у капейку. Снарады яшчэ спатрэбяцца* (ЯБ, с. 305) (‘не цэлячыся, спадзеючыся на шчаслівы выпадак (страляць і пад.)’ [7, с. 322]) і інш. Гэта ж датычыцца і мовы іншых герояў твора, напрыклад, Іванова: *Каб артылерыя добра працавала, патрэбны боепрыпасы, – сказаў Іваноў. – А боепрыпасаў якраз кот наплакаў* (ЯБ, с. 317) (‘вельмі мала. Пра нязначную колькасць чаго-н.’ [6, с. 524]), *Батарэя гатова, – сказаў Іваноў, апускаючы ад вачэй бынокль, праз які ён разглядаў*

вышыню. – *Вось толькі яшчэ не відаць ні д’ябла* (ЯБ, с. 304) (‘зусім нічога’ [7, с. 567]); лейтэнанта Самохіна: *Тады не было чаго і пачынаць гэтае смертазабойства! – загарачыўся Самохін. – Трэба было сядзець, пакуль не падвязуць снарады. А так што? Гольмі рукамі ваяваць?* (ЯБ, с. 319) (‘без усякай зброі’ [7, с. 283]); *Мяне ерунда! – махнуў рукой лейтэнант. – А вось паўроты нібы карова языком злізала. Апошняга сяржанта ўхлопалі* (ЯБ, с. 319) (‘раптоўна знікла’ [6, с. 493]) і інш.

Увядзенне ў тэкст твораў фразеалагічных адзінак у першую чаргу абумоўлена імкненнем аўтара ўзмацніць экспрэсіўную афарбоўку маўлення герояў, напрыклад: *Ён [Сцёпка] толькі падумаў, што было б здорава пусціць дымам той мост ды заваліцца куды ў вёску – столькі наўкола знаёмых сялян, было дзе паесці кулічоў, як ды і выціць* (КМ, с. 34), дзе фразеалагізм *пусціць дымам* са значэннем ‘спаліць, знішчыць агнём’ [7, с. 235] уведзены ў мову Сцяпана, героя аповесці “Круглянскі мост”, каб паказаць сілу выражэння пачуцця: Сцяпану ў той момант няцярпна хацелася есці, хацелася хутчэй выканаць заданне – знішчыць мост, і ўвогуле, хацелася мірнага жыцця. Альбо выкарыстанне фразеалагізма *ўмыць рукі* ‘адмаўляцца ад удзелу ў чым-н., ухіляцца ад адказнасці’ [7, с. 491] надае мове Ткачука, героя аповесці “Абеліск”, большую выразнасць, узмацняе сілу яго перажывання за “бязвесных” герояў вайны: *...Я во не разумею. Чаму гэтыя дзядзі важныя не паклапаціліся, каб не было гэтых самых – безвесных? Няўжо яны ўсе ўмылі рукі?* (А, с. 144).

Вельмі многія з ужытых В. Быкавым фразеалагізмаў, асабліва размоўных, вылучаюцца яркай вобразнасцю, значнасцю сваёй унутранай формы. Гэта, напрыклад, фразеалагізмы *рваць на сабе валасы* ‘адчайвацца, вельмі моцна перажываць, гараваць’ [7, с. 270], *скрыгатаць зубамі* ‘выяўляць моцную злосць, нянавісць да каго-н.’ [7, с. 347]: *Клава рвала на сабе валасы, Ляўчук скрыгатаў зубамі* (ВЗ, с. 197); *падвесці пад манастыр* ‘хітрасцю, падманам ставіць каго-н. у цяжкае, непрыемнае становішча’ [7, с. 117]: *“От жа сволач! – падумаў ён [Антон] пра гаспадара хутара. – Як бы не падвёў пад манастыр. Ну, няхай толькі вернецца!..”* (ПН, с. 365) і інш.

Нярэдка, аднак, фразеалагізмы падпадаюць пад тыя ці іншыя змяненні, творчую перапрацаўку, у выніку чаго яны набываюць новую экспрэсіўную афарбоўку, узмацняецца іх выразнасць. Паводле І.Я. Лепешава, усе шматлікія стылістычныя прыёмы творчага выкарыстання фразеалагізмаў складаюць дзве групы: 1) структурна-семантычныя змяненні, калі знарок парушаецца форма фразеалагізма і гэтым самым закранаецца яго змест; 2) семантычныя змяненні, пры якіх кампанентны склад фразеалагізмаў застаецца непарушным [8, с. 220].

У мове аповесцей В. Быкава найбольш пашыранымі з’яўляюцца прыёмы структурна-семантычнага змянення фразеалагізмаў, сярод якіх часцей вылучаюцца два – прыём замены кампанента іншым словам і прыём ускладнення фразеалагізма словам свабоднага ўжывання.

Змена лексічнага складу фразеалагізма ў мове мастацкага твора выкарыстоўваецца аўтарам з пэўнай стылістычнай мэтай, што заўсёды прыцягвае да сябе ўвагу. Так, заўважана пашыраная замена дзеяслоўных кампанентаў. Напрыклад, замена *стаяць* у фразеалагізме *стаяць на свайм* ‘строга прытрымлівацца якой-н. адной думкі, не адступаючы ад яе’ [7, с. 394] на *ўперціся* прыводзіць да новай ацэнчнай функцыі фразеалагізма, які характарызуе галоўнага героя аповесці “Абеліск” Ткачука як чалавека настойлівага, непакіснага ў сваім меркаванні: *Адчуваю, не магу я [Ткачук] многа цяпер гаварыць, ды і ці трэба гэта. Я толькі ўпёрся на свайм: лагер мяняць не трэба* (А, с. 142); замена *ставіць* у фразеалагізме *ў грош не ставіць* ‘зусім не лічыцца з кім-, чым-н., адносіцца з пагардай да каго-, чаго-н.’ [7, с. 380] на кампанент *цаніць* узмацняе значэнне фразеалагізма: *...А прападаццеляў розных прадметаў яны і ў грош не цаняць* (А, с. 128) і інш.

Замена кампанента фразеалагізма звязана з маўленчай характарыстыкай персанажа. Асабліва гэта заўважна пры замене стылістычна нейтральнага слова-кампанента фразеалагізма на размоўнае, як, напрыклад, *лезці на перці* ў фразеалагізме *лезці на ражон* ‘рабіць што-н. рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу; дзейнічаць, не думаючы пра вынікі’ [6, с. 566]: *“Ну і дурні, – думаў Ляўчук. – Чаго было перці ўсім на ражон, лепш ужо так, па балоце”* (ВЗ, с. 176); *Да, Селязнёў быў мужык асаблівы, але, знаеш, не без галавы. На ражон не пёр, як некаторыя* (А, с. 120) і інш. Дарэчы, такая замена з’яўляецца выразнай моўнай характарыстыкай

двух розных персанажаў – Леўчука з аповесці “Воўчая зграя” і Ткачука з аповесці “Абеліск”. У падмацаванні апошняга адзначым і яшчэ адну аўтарскую замену ў фразеалагізме *пускаць кулю ў лоб* ‘забіваць з агнястрэльнай зброі’ [7, с. 235], ужытым у мове таго ж Ткачука, дзе стылістычна нейтральныя словы *лоб*, *пускаць* заменены на размоўныя *лабаціна* і *загнаць*: *Толькі што гразіўся кулю ў лабаціну загнаць за ржавы затвор вінтоўкі, а праз гадзіну ўжо аб’яўляе табе падзяку за тое, што на пераходзе першы хату ўбачыў, дзе была магчымасць падсілкавацца* (А, с. 119).

Іншы раз замена кампанента абумоўлена агульным вобразным уяўленнем пра таго, да каго адносіцца выкарыстаны ў мове фразеалагізм, напрыклад: *Падмочаны [аманіт]? Ну да. Зляжаўся, як гліна. Эх ты [Міця], галава калматая, купаў ты яго, ці што?* (КМ, с. 61), дзе адмоўна ацэначны фразеалагізм *галава яловая* ‘бесталковы, дурны чалавек’ [7, с. 250] у выніку замены прыметнікавага кампанента *яловая* на *калматая* выразна зніжае сваю негатыўную ацэнку маўленчай асобы да нявопытнага маладога хлопца, нават назіраецца выразная добра-зычлівасць і памяркоўнасць ці паблажлівасць да яго. Другі прыём структурна-семантычнага змянення фразеалагізма – ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ўжывання – характарызуецца ў мове твораў В. Быкава дзвюма разнавіднасцямі.

Першая разнавіднасць характарызуецца ўключэннем у фразеалагізм дадатковага слова, якое адносіцца да аднаго кампанента і пэўным чынам паясняе яго. Такія дапаўненні ўзмацняюць эмацыянальнасць і выразнасць фразеалагізмаў, пра што сведчаць наступныя прыклады:

З гэтага часу ён пачне дзейнічаць на свой страх і ўласную рызыку, астатнія павінны вярнуцца на лінію фронту (ДС, с. 418);

...Тады Міклашэвіч знімае аднарук напругу і пачынае лупіць сына. Не дачакаўся нават, пакуль з чужых вачэй сыдуць (А, с. 113);

Рэшту дарогі яна [радыстка] была прыгнечаная і маўклівая, і Ляўчук лаяў сябе за нерашучасць, недарэчную сваю зважлівасць, але ж ён хацеў толькі як лепш – ён мераў на свой партызанскі арышын, хто ж ведаў, што ў гэтай масквічкі свае, іншыя, чым у яго, меркі (ВЗ, с. 183–184);

І Ляўчук сцяміў, што менавіта затым яны і прыехалі на гэтае гумно. А ён, балда, усё спадзяваўся на нешта, на славеты авось, – трэба было адразу сячы іх [здраднікаў] чэргамі, можа б менш засталося (ВЗ, с. 226); *Па сутнасці, яны [Маслакоў са Сцёпкам] дзейнічалі цяпер на славеты “авось”, хоць яўна небяспекі пакуль не адчувалася, непагадзь добра хавала іх – а можа, і паішэнціць?* (КМ, с. 39);

Зоська маўчала, стараючыся зразумець свае адчуванні. Ёй было вельмі не проста так вось у самыя вочы сказаць пра ўсё, што яна адчувала да гэтага чалавека, і нават самой да канца зразумець свае да яго пачуцці (ПН, с. 325–326) і інш.

Яшчэ адна разнавіднасць характарызуецца ўскладненнем фразеалагізма шляхам далучэння да назоўнікавага кампанента прыдатка-назоўніка, напрыклад:

Хварэў?! Ён [Міклашэвіч] усё жыццё хварэў. Ды рабіў. Ну і дарабіўся да ручкі-крышкі (А, с. 95);

Але Ткачук, відаць, не хацеў есці і, сцяўшы маршчыністыя паішэнкі, толькі скрыгатаў зубамі-пратэзамі (А, с. 98);

Следчы задаволена паёрзаў у крэсле. – Што, паішчупалі? Во-во! Скора пух-пяро паляціць ад усіх вас [партызанаў] (С, с. 99) і інш.

Такое ўскладненне ў кожным выпадку нясе дадатковыя стылістычныя функцыі зменных фразеалагізмаў у кантэксце твора, сярод якіх найбольш выразнымі з’яўляюцца: 1) узмацненне іх уздзеяння; 2) павышэнне экспрэсіўнасці; 3) выдзяленне падкрэсленага звароту ўвагі да іх чытача і інш. Разам з тым такая перапрацоўка фразеалагізмаў у пэўных выпадках вядзе і да змены ці пашырэння, удакладнення семантыкі. Так, фразеалагізм *да ручкі-крышкі* мае не зусім адэкватнае значэнне агульнаўжывальнаму фразеалагізму *да ручкі* ‘да безвыходнага, распачнага становішча; да поўнай непрыгоднасці; да немачы, слабасці’ [7, с. 294], а ў прыведзенай форме і кантэксце азначае ‘да безвыходнага, распачнага становішча; да смерці’.

Другую групу стылістычных прыёмаў творчага выкарыстання фразеалагізмаў складаюць прыёмы семантычных змяненняў, пры якіх форма фразеалагізма застаецца традыцыйнай, а закранаецца толькі яго сэнсавы бок. Адным з такіх прыёмаў з’яўляецца выкарыстанне фразеалагізма ў незвычайным для яго значэнні. Напрыклад: *...Не глядзі, што ў вайсковай справе ні гу-гу, затое ўсе вёскі яму [Барсуку] знаёмыя, а ў вёсках процьма мужыкоў – свае* (КМ, с. 27), дзе фразеалагізм *ні гу-гу*, за якім звычайна замацаваны два значэнні – 1) ‘не гавары, маўчы; загад або просьба маўчаць, не гаварыць пра што-н.’ і 2) ‘вельмі ціха; пра поўную цішыню, маўкліваць’ [6, с. 295], не адпавядае кантэкстунаму ўжыванню і суадносіцца хутчэй паводле значэння з фразеалагізмам *ні бум-бум* ‘зусім нічога не разумее’ [6, с. 136].

Ці вось яшчэ адзін прыклад адносна ўжывання фразеалагізма *як мае быць*, за якім замацаваны два агульнавядомыя значэнні – 1) ‘належным чынам; так, як і трэба’ і 2) ‘сапраўдны, добры’ [7, с. 6], а ў кантэксце *Здаецца, яны [разведчыкі] папаліся як мае быць і надоўга* (ДС, с. 362) гэты фразеалагізм ужываецца з неўласцівым для яго значэннем ‘па-сур’ёзнаму’.

Прыём пераасэнсавання фразеалагізма ў дыялагічным маўленні часцей за ўсё служыць сродкам стварэння камічнага ці сатырычнага эфекту або характарызуе дасціпнасць персанажа. Сэнсавое непаразуменне паміж суразмоўнікамі можа быць сапраўдным, калі адзін ужывае фразеалагізм як непадзельны выраз, а другі ўспрымае яго літаральна, як свабоднае словазлучэнне, або ўяўным, наўмысным, калі другі суразмоўнік знарок здымае метафарычнасць з фразеалагізма. Так, у аповесці “Яго батальён” адбываецца пераасэнсаванне фразеалагізма *муціць ваду* ‘свядома заблытваць якую-н. справу’ [6, с. 476]. Сэнсавое непаразуменне паміж камбатам Валошыным і лейтэнантам Самохіным у дадзеным выпадку наўмыснае:

- Дык колькі будзем *ваду муціць*, таварыш Самохін?
- Якую ваду?
- Калі будзе *выкананы мой загад*? (ЯБ, с. 240).

Да ліку прыёмаў творчага выкарыстання фразеалагічных адзінак адносіцца выкарыстанне В. Быкавым прыём разгортвання метафарычнага кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма, калі на аснове фразеалагізма разгортваецца цэлы малюнак у напрамку, які задаецца метафарычным сэнсам фразеалагізма. Напрыклад, цэнтрам метафарычнага кантэксту становіцца фразеалагізм *між зямлёй і небам* ‘у стане няпэўнасці, неўладкаванасці’ [7, с. 85]: *Ён [Антон] адчуваў, што без пэўнага рашэння доўга тут не прабудзе. Немагчыма жыць між зямлёй і небам, трэба хутчэй злазіць на зямлю. Дзе толькі драбіна на гэтую страчаную ім зямлю?* (ПН, с. 409). У выніку ўнутраная форма фразеалагізма ажывае, яго экспрэсіўнасць узмацняецца, а выказванне набывае іранічны падтэкст.

Цікавы прыклад выкарыстання прыёму метафарычнага разгортвання кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма *камень на душы* адзначаем у аповесці “Абеліск”: *...Я [Ткачук] стаю ашалолены... Бедны Мароз! Памятаю як цяпер, менавіта гэтак падумаў. Яшчэ адзін камень на яго душы. Вярней, шэць камянёў – ёсць ад чаго чарнець* (А, с. 138), дзе фразеалагізм рэалізуе сваё значэнне ‘хто-н. адчувае душэўны цяжар’ [6, с. 482] і дае штуршок для далейшага развіцця вобразных асацыяцый, стварэння семантычнай двухпланавасці, якая ахоплівае больш шырокі кантэкст твора, калі пад каменем ці шасцю камянямі маецца на ўвазе жыццё шасці хлопчыкаў, адказнасць за якіх нясе герой твора.

У мове аповесці “Абеліск” сустракаецца выкарыстанне прыёму антытэзнага супрацьпастаўлення фразеалагізмаў, калі побач у дзвюх рэпліках ужываюцца агульнамоўныя фразеалагічныя антонімы:

- *Мароз тут ні пры чым*, – са спакойнай цвёрдасцю парыраваў ён выпад майго суседа.
- *Нават вельмі пры чым!* – ледзь не крыкнуў сусед. – *Гэта Марозу трэба дзякаваць за Міклашэвіча!* (А, с. 97).

Як відаць, тут выкарыстаны два фразеалагізмы: *ні пры чым* ‘не мае ніякіх адносін да чаго-н., не з’яўляецца прычынай чаго-н.’ [7, с. 572] і *пры чым* ‘мае адносіны да чаго-н., з’яўляецца прычынай чаго-н.’ [7, с. 572], якія выразна, без лішніх слоў выражаюць супрацьлеглыя думкі двух удзельнікаў дыялогу.

Такім чынам, выяўленне і аналіз выкарыстаных фразеалагізмаў у мове аповесцей 70-х гадоў В. Быкава дазваляе з поўным правам канстатаваць, што пісьменнік па-рознаму ўжывае і выкарыстоўвае патэнцыяльныя магчымасці гэтых унікальных адзінак мовы. Найбольш фразеалагізмы адзначаюцца ў мове яго персанажаў, а таксама ў аўтарскай мове без змен, у замацаванай за імі форме і значэнні, выяўляючы спецыфіку іх семантыкі і асаблівасці іх уздзеяння праз вобразную характарыстыку і ўзмоцненую ацэнку.

І ўсё ж найбольшую цікавасць выклікаюць аўтарскія змены, мадыфікацыі фразеалагізмаў, якія выкарыстаны ў мове герояў аналізаваных аповесцей. Змены датычаць розных аспектаў – структуры і семантыкі, але ў кожным выпадку гэта пошук да абнаўлення адзінкі маўлення, павышэння яе ўздзеяння, актуалізацыі ўвагі, ці пошук і знаходкі стылёвых адметнасцей аўтара. Стылістычнае значэнне фразеалагізмаў у мове аўтара не абмяжоўваецца толькі экспрэсіўнай функцыяй. Як вядома, фразеалагізм, называючы тую ці іншую з’яву, адначасова выражае пэўную ацэнку яе і адносіны, лаканізуе маўленне, робіць яго больш выразным, таму большасць фразеалагічных адзінак у мове аповесцей – поліфункцыянальныя. Усё адзначанае сведчыць аб майстэрстве пісьменніка “не толькі як псіхолага, філосафа-аналітыка, добрасумленнага грамадзяніна сваёй краіны і палымянага яе патрыёта-барацьбіта за праўду, але і адчуваецца рука сапраўднага майстра мастацкага слова, пісьменніка з адметным почыркам і ўласнай манерай выкладу” [9, с. 181]. Значную ролю ў гэтым адыгрывае выкарыстанне пісьменнікам у сваіх творах вялікай колькасці фразеалагізмаў, якія дапамагаюць аўтару ажывіць маўленне, зрабіць яго вобразным, эмацыянальным, сакавітым.

Спіс скарачэнняў

А – “Абеліск”	ПН – “Пайсці і не вярнуцца”
ВЗ – “Воўчая зграя”	С – “Сотнікаў”
ДС – “Дажыць да світання”	ЯБ – “Яго батальён”
КМ – “Круглянскі мост”	

Літаратура

1. Абабурка, М.В. Адметнасці ў стылі і мове В. Быкава / М.В. Абабурка, Т.І. Тарасенка. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 72 с.
2. Юрэвіч, У.М. Слова і вобраз / У.М. Юрэвіч. – Мінск : Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1961. – 151 с.
3. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія / А.С. Аксамітаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 1978. – 224 с.
4. Тут і далей у дужках пазначана абрэвіатура назвы твора, пададзеная ў спісе скарачэнняў, і старонка па выданні: Быкаў, В. Збор твораў у 6 т. / В. Быкаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1992–1994.
5. Ляшчынская, В.А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія : вучэб. дапам. / В.А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.
6. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 1 / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1993. – 590 с.
7. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 2 / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1993. – 607 с.
8. Лепешаў, І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 1998. – 271 с.
9. Мова сучаснай беларускай мастацкай літаратуры / М.В. Абабурка, Т.А. Казімірская, В.М. Саўчанка, Т.І. Тарасенка. – Магілёў : МДУ імя А. Куляшова, 2005. – 248 с.